

4. <http://lex.uz/docs/7065>

5. Межецкий А.Н. Правовые основы деятельности органов прокуратуры по охране Конституции Российской Федерации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Тюмень-2007 год. С.15.

6. <http://lex.uz/docs/4574010>

С.Б.Хўжақулов,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси докторанти, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори

ЖИНОЯТ ВА ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИНИНГ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ НОРМАЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: мақолада жиноят ва жиноят-процессуал қонун ҳужжатларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини тартибга солувчи нормалари таҳлил қилиниб, мавжуд муаммо ва камчиликлар аниқлаштирилган. Шунингдек, мазкур қонун ҳужжатларини такомиллаштиришга доир таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Таянч сўзлар: жиноятларнинг олдини олиш, жиноятларнинг сабаб ва шарт-шароитлари, жиноятларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш, жиноят ишини юритиш, тақдимнома.

Аннотация: в статье анализируются нормы уголовного и уголовно-процессуального законодательства, регулирующие профилактику правонарушений, выявляются имеющиеся проблемы и недостатки. Также были разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию данного законодательства.

Ключевые слова: профилактика преступлений, причины и условия преступлений, выявление и устранение причин и условий совершения преступлений, производство по уголовному делу, представление.

Abstract: the article analyzes the norms of criminal and criminal procedure legislation regulating the prevention of offenses, identifies existing problems and shortcomings. Proposals and recommendations for improving this legislation were also developed.

Keywords: crime prevention, the causes and conditions of crime, the identification and elimination of reasons and conditions of committing crimes, the proceedings on a criminal case, representation.

«Жиноятларнинг олдини олиш» нафақат жиноят, балки жиноят-процессуал қонун ҳужжатларининг ҳам вазифаларидан бири саналади (ЖК 2-м., ЖПК 2-м.).

Жиноят қонунчилиги айнан давлатнинг жиноятчиликка қарши кураш сиёсати асосида ишлаб чиқилади ва адолат принциплари асосида жамият ҳаётига жорий этилади. Демак, давлат миқёсида жиноят қонунчилигини амалда бўлишининг асосий мақсади биринчидан, жазо қўллаш таҳдиди билан шахсларни жиноят содир этишдан тийилишига эришиш бўлса, иккинчидан, жиноят содир этган шахсга нисбатан жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлашни назар тутати. Шу орқали жиноятларнинг олди олинишига эришилади.

Бошқача қилиб айтганда, жиноят қонунчилиги шахсни жазолашни эмас, балки жиноий жазога сазовор қилмишни содир этилмасликка ундайди. Бу жараён оддий бўлиб кўринсада, аслида жуда чуқур илмий-назарий асосларга эга. Зотан, инсоният тараққиёти асосида юзага келган ва қадам-бақадам шаклланган фалсафий-ҳуқуқий қарашлар орқали давлатда жиноят қонунчилигини мавжуд бўлиши,

айнан жиноятларнинг олдини олишдаги энг муҳим шарт эканлиги ўз исботини топган.

Жиноят қонунчилиги нормалари билан огоҳлантиришларга қарамай, шахс жиноят содир этса табиийки, у жиноят қонунчилигига мувофиқ жиноий жавобгарликка тортилади. Бу билан жиноят қонунчилигининг жиноятларни олдини олиш вазифаси бажарилишини тугади деб ҳисоблаб бўлмайди. Чунки айрим жиноий жазоларнинг қўлланилиши жиноят содир этгани олдини олишга ҳам хизмат қилади. Бу биринчидан, жиноят содир этган шахснинг қўлланилган жазодан хулоса чиқариб, чин кўнгилдан пушаймон бўлиши ва ахлоқан тузилишида; иккинчидан, озодликдан маҳрум этиш жиноий жазоси қўлланилиб, шахснинг жамиятдан ажратиб қўйилиши билан унинг жамиятга нисбатан хавфи чекланишида; учинчидан, жиноят содир этганлиги учун жиноий жазога тортилган шахснинг тақдирини кузатиб турган жамиятнинг бошқа аъзоларида танқидий фикрлашни шакллантириш, жазо қўлланиши муқаррар эканлиги юзасидан тўғри хулоса чиқариш кўникмаларининг шаклланишида намоён бўлади.

Амалдаги Жиноят кодекси нормалари таҳлили уларда нафақат жазо қўллаш таҳдиди билан фуқароларни ишонтириш, огоҳлантириш, рағбатлантириш, балки ҳуқуқбузарликлар профилактикасида уларнинг фаоллигини таъминлашга доир мажбурлаш усуллари мазмуни ҳам акс этганлигини кўрсатади.

Мисол учун, ЖКнинг айб учун жавобгарлик ёки жавобгарликнинг муқаррарлиги каби принципларига (ЖК 3–10-м.м.) риоя этилишининг қатъий таъминланиши ишонтиришга хизмат қилса, қайси қилмишлар жиноят деб топилишининг белгиланганлиги (ЖК 14-м.) огоҳлантириш мазмунини беради.

Айрим жиноят турлари бўйича жиноий мақсадлар амалга оширилишининг олдини олишга фаол қўмақлашган ва ҳаракатларида жиноятнинг бошқа таркиби бўлмаган шахснинг жиноий жавобгарликдан озод этилиши (ЖК 155-м., 4-қ.) ўзида рағбатлантириш чорасини ифода этса, тайёргарлик кўриладиган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақида аниқ билгани ҳолда хабар бермаслик учун жиноий жавобгарликнинг белгиланганлиги (ЖК 241-м.) эса фуқароларнинг жиноятларнинг олдини олишда фаоллигини оширишга йўналтирилган мажбурлов чораси ҳисобланади.

Шу ўринда, қонун чиқарувчининг мажбурлов чорасини қўллашга доир ушбу ёндашувини янада ривожлантириш, бу борада, нафақат оғир ёки ўта оғир, балки тайёргарлик кўриладиган ижтимоий хавфи катта ёки унча оғир бўлмаган жиноятлар ҳақида аниқ билгани ҳолда ҳокимият органларига хабар бермаганлик учун ҳам жавобгарлик белгиланишини мантиқан тўғри бўлади деб ҳисоблаймиз. Бироқ бу жиноятнинг ижтимоий хавфи оғир ва ўта оғир турларига нисбатан камроқ бўлгани боис белгиланадиган жавобгарликни маъмурий жавобгарлик этиб белгилаш мақсадга мувофиқдир. Ўйлаймизки, ана шунда, авваламбор, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти янада мустаҳкамланади, қолаверса, фуқаролар бу борада масъулиятни яна ҳам кўпроқ ҳис қиладилар.

Қонун ҳужжатлари ва ички ишлар органлари соҳавий хизматлари фаолияти таҳлили натижалари Жиноят-процессуал кодекси нормаларида жиноятларнинг сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф

этиш билан боғлиқ бир қатор муаммолар мавжудлигини кўрсатди.

Чунончи, Кодекста жиноятларнинг сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш шартлиги қайд этилган бўлса-да, аммо аниқлашнинг ҳуқуқий механизми ўз ифодасини топмаган.

Одатда, қилмишнинг содир этилишида муайян мотив ва мақсаднинг аниқланиши уни ким содир этган бўлиши мумкинлигидан дарак беради ёки қилмишнинг оғирлаштирувчи ёки енгиллаштирувчи ҳолатларига ойдинлик киритади. Амалиёт ходимларининг эътиборини эса айнан мазкур масала кўпроқ ўзига жалб этади. Шу боисдан, аксарият ҳолатларда сабаб ва шарт-шароитлар жиноятни фош этиш ҳамда қилмишни квалификация қилиш мақсадида аниқланиб, жиноятлар профилактикаси, аниқроғи, жиноятнинг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этишга панжа ортидан қараш кузатилади. Бунинг Э.Х.Нарбутаевнинг ёндашувида ҳам кузатиш мумкин. Олимнинг фикрича, жиноятларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш талаби жиноят-процессуал, тезкор-қидирув ва жиноий-ҳуқуқий жиҳатдан шартланган. У жиноий-ҳуқуқий жиҳатини қилмишни квалификация қилиш, тайинланадиган жазо тури ва миқдорини белгилаб беришга хизмат қилиши, жиноят-процессуал жиҳатини жиноятнинг сабаблари, шунингдек жабрланувчи, айбланувчи, судланувчи шахсини тавсифловчи ҳолатларнинг аниқланиши ишни айблов хулосаси билан судга юбориш ва айблов ҳукми чиқариш учун исботланиши лозим бўлган бўлган ҳолатлар сирасига киритилганлиги, тезкор-қидирув жиҳатини жиноятни тез ва тўла очиш ҳамда айбдорни фош этишга имкон бериши билан изоҳлайди [3]. Бироқ жиноятларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш талабининг профилактик шартланиши олимнинг назаридан четда қолган.

Ушбу йўналишдаги асосий муаммолардан бири жиноят-процессуал қонун ҳужжатларида жиноятнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш декларатив («Декларатив» - қуруқ гапдан, сафсатадан иборат [8] тарзда баён этилганлигидадир. Чунки, қонун чиқарувчи бу борада қайси орган ёки мансабдор шахс қайси ишни, қанақанги тартибга кўра амалга оширишига доир ҳуқуқий механизмининг белгилаб бермаган.

Қонунга кўра процессуал ҳаракатлар далиллар йиғишга, далиллар эса исботлаш нуктаи назардан жиноятни очиш, айбдорларни фош этиш ва айбсиз шахсларни ноҳақ айбланиши ва жазоланишини олдини олишга хизмат қилади. Шу боисдан, Э.Х. Нарбутаев «терговчи жиноят ишини юритишда жиноятнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш мақсадида алоҳида тергов ҳаракатларини ўтказмайди, улар ўз-ўзида, тергов чоғида шахсни айблаш ва ҳукм қилиш учун асос бўлган ҳолатларни исбот қилиш мобайнида тўлиқ ёки қисман аниқланади» [3], деб ҳисоблайди. Аммо, Т.Р. Очиловнинг фикрича, «терговчи ҳар бир жиноят иши бўйича фақат ҳақиқатни аниқлаш билан чекланмай, бу ноҳуш ҳодиса такрорланмаслиги учун қандай қоралар кўриш зарурлигига эътибор бермоғи лозим. ЖПКнинг 297-моддаси талаби исботлаш предметиға киради ва бу талабни бажармаслик терговнинг тўла эмаслиги деб ҳисобланади. Қолаверса, криминоген омилларга жадал-қидирув ва суд-экспертизаси амалиётида учраб турадиган нуқсонлар, профилактик фаолиятдаги камчиликларни

ҳам киритади [6]. Бизнинг ўйлашимизча, мазкур омиллар жиноят иши юритувида алоҳида процессуал ҳаракатларнинг ўтказилишини тақозо этади.

Шунинг учун, Г.Г. Зуйков, терговчи ишни тергов қилиш жараёнида фақатгина содир этилган жиноятнинг сабабий боғлиқлигини аниқлаш билан чегараланиб қолмасдан, муайян турдаги жиноятларнинг криминалистик тавсифи (характеристикаси)да умумлашган типик сабаблар ва шароитларини билиши ҳамда мавжуд маълумотлардан юзага келадиган бутун мажмуани аниқлаши керак. У мазкур мажмуага «жиноятни содир этган шахс онгида жиноятнинг содир этилиши учун бевосита сабаб бўлган жамиятга қарши кўрсатманинг характеристикасига; жиноят субъектининг ахлоқий шаклланиши шароитларига; жиноят содир этилган объектив вазиятга» оид маълумотларни киритиш лозим, деб ҳисоблайди [4].

Жиноят-процессуал қонунчиликдаги мазкур бўшлиқни бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2017 йил 12 июндаги 100-сонли буйруғида жиноятнинг сабаб ва шарт-шароитлари синчковлик билан ўрганилиши, йўл қўйилган қонун бузилиши ҳолатлари юзасидан масъул шахслар (фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, корхона, ташкилот, муассаса ва бошқа давлат органлари мансабдор шахслари) сўроқ қилиниши ва уларнинг ҳаракатларига ҳуқуқий баҳо берилиши белгиланган. Бироқ айни пайтда жиноятнинг сабаби ва шарт-шароитларини аниқлаш учун сўроқ қилиш тергов ҳаракатининг ўтказилиш амалиётини етарли даражада бўлмайд.

Қолаверса, бизнинг назаримизда, жиноятнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш учун нафақат сўроқ қилиш, балки бошқа тергов ҳаракатларини ҳам ўтказиш лозим. Бу фикрга, Е.Н. Бегалиев ҳам қўшилади [1]. Чунки, жиноятнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар шахсни айблаш ва ҳукм қилиш учун асос бўлган ҳолатлар доирасидан ташқарида бўлади [2; 5; 7; 11]. Бунинг учун эса, амалдаги ЖПКнинг 296-моддасини қуйидаги мазмундаги 2-қисм билан тўлдиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

«Суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар ҳақидаги маълумотларни ушбу Кодекснинг 87-моддасида назарда тутилган процессуал ҳаракатларни амалга ошириш, жиноятнинг сабаб ва шарт-шароитлари ҳақида ахборотга эга бўлган шахслардан тушунтиришлар олиш, давлат органларига ва бошқа органларга, шунингдек корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга сўров юбориш ҳамда улардан маълумотномалар, тавсифномалар, тушунтиришлар ва бошқа ҳужжатларни олиш орқали тўплашга ҳақли».

Бундан ташқари, ЖПКнинг «Жиноятларнинг олдини олиш чоралари» деб номланган 36-бобида жиноят ишларини юритишда суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлашлари, шунингдек жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш бўйича тегишли давлат органига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига, жамоат бирлашмасига, жамоага ёки мансабдор шахсга суриштирувчи, терговчи, прокурор

томонидан тақдимнома киритилиши, суд томонидан эса хусусий ажрим чиқарилиши белгиланган.

Бироқ қачон суриштирувчи, қачон терговчи, қачон прокурор ва қачон суд ушбу вазифани бажариши аниқ кўрсатилмаган.

Тасаввур қилайлик, битта жиноят иши суриштирув ёки дастлабки терговдан прокурор назорати орқали судга юборилди ва суд уни кўриб чиқиб, айблов ҳукмини чиқарди. Ушбу ҳолатда ким жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаши ва уни бартараф этиш бўйича тақдимнома киритиши ёки хусусий ажрим чиқариши лозим? Бу саволга жавоб топиш жуда мушкул.

Мазкур вазиятдан чиқиш учун амалиётда жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаб, уларни бартараф этиш бўйича тақдимнома киритиш вазифаси ёзилмаган қоида тариқасида суриштирув ва дастлабки терговни олиб бориш ваколатига эга бўлган терговчилар зиммасига юклаб келинмоқда. Айрим олимлар эса ушбу тартибни амалдаги ЖПКнинг талаби деб тушунади. Хусусан, Э.Х. Нарбутаев «жиноятнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар суриштирув ва дастлабки терговда аниқланади, прокурор ёки суд эса бунинг эътибордан четда қолдирмаслиги лозим» [3], деб ҳисоблайди. Ваҳоланки, қонунда суриштирувчи ва терговчи сингари прокурор ва судга ҳам бу вазифа юклатилган. Бу борада Б.А. Миренскийнинг тўғри таъкидлашича, «судьянинг ЖПКнинг 395-моддасида белгиланган тартибда жиноят ишини судда кўриш учун тайинлаш ҳақидаги ажрими унинг ушбу масалаларга муносабатини, криминоген омилларни аниқлашга ва бартараф этишга интилишини акс эттиради» [10]. Бошқача қилиб айтганда, жиноятнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда бартараф этиш юзасидан хусусий ажрим чиқариш мажбуриятини ўз зиммасига олади.

Савол туғилади, нима қонунда нотўғри тартиб ўрнатилганми? Йўқ, қонунда ким, нима қилиши аниқ кўрсатилган, бироқ уни қачон амалга ошириши белгиланмаган. Муаммо эса айнан шунда. Қолаверса, амалиётда суриштирув ёки дастлабки тергов органлари томонидан тўхтатилган ва тугатилган жиноят ишлари бўйича ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан тақдимнома деярли киритилмайди [9].

Ушбу муаммоли вазиятларни бартараф этиш учун амалдаги ЖПКга қуйидаги мазмундаги 297¹-модданинг киритилиши таклиф этилади:

«297¹-модда. Жиноятнинг сабаблари ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф қилиш тўғрисида тақдимнома киритиш ёки (хусусий ажрим) чиқариш тартиби

Суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд томонидан қуйидаги ҳолларда жиноятнинг сабаблари ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф қилиш тўғрисида тақдимнома киритилади ёки хусусий ажрим чиқарилади:

суриштирувчи ёки терговчи қўзғатилган ва ўз иш юритувига олинган жиноят ишининг қонунда белгиланган суриштирув ёки дастлабки тергов муддати давомида, башарти жиноят ишини ушбу Кодекснинг 84-моддасида келтирилган асослар бўйича тугатилиб, судга тақдим этиш талаб этилмайдиган

ҳолларда, ушбу Кодекснинг 84-моддаси биринчи қисми 2-бандида келтирилган ҳолат бундан мустасно;

прокурор ўз иш юритувига олган ва тегишлилиги бўйича юритаётган жиноят ишининг қонунда белгиланган дастлабки тергов муддати давомида, башарти жиноят ишини ушбу Кодекснинг 84-моддасида келтирилган асослар бўйича тугатиб, судга юбориш талаб этилмаса, ушбу Кодекснинг 84-моддаси биринчи қисми 2-бандида келтирилган ҳолат бундан мустасно;

суд жиноят ишини судда юритиш чоғида қонунда белгиланган муддат давомида, башарти жиноят иши бўйича ушбу Кодекснинг 464-моддаси 1-қисмига кўра оқлов ҳукмини чиқариш асослари мавжуд бўлмаса».

Тақдимнома киритиш тартибининг юқорида назарда тутилган тарзда таснифланиши ва мажбуриятларнинг тақсимланиши биринчидан, содир этилган барча жиноятларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш ҳамда бартараф этилишини тўлиқ таъминлаш; иккинчидан, Жиноят-процессуал кодексининг 296-моддаси диспозициясининг декларативлигига чек қўйиш, учинчидан, содир этилган жиноятларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш ҳамда бартараф этишда терговчи билан бир қаторда суриштирувчи, прокурор ва судларнинг ҳам масъулиятини ошириш каби имкониятларни беради.

Бундан ташқари, муайян жиноятларнинг содир этилиши сабаби ва шарт-шароитлари бошқа-бошқа (бир-бирига боғлиқ бўлмаган) омиллардан ташкил топади, баъзида келиб чиқиш манбаи ёки содир этилиш жойи бўйича бошқа-бошқа ҳудудларга дахлдор бўлади. Натижада, битта жиноят иши бўйича битта эмас, икки ва ундан ортиқ тақдимнома киритишга эҳтиёж юзага келади. Бироқ амалиётда деярли барча ҳолатларда битта жиноят иши бўйича фақат битта тақдимнома киритилиб келинаётганлигини кузатиш мумкин. Бу эса жиноятларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш ва бартараф этишда ҳалигача юзакилик билан ёндашиш ҳолатлари мавжудлигини намоён этади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Жиноят ва Жиноят-процессуал кодекснинг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини тартибга солувчи нормаларини ушбу қонунларнинг «жиноятларнинг олдини олиш» вазифаси талаби, мантиқ қонуниятлари ва тергов амалиёти таҳлили натижаларига асосланиб такомиллаштириш лозим.

Ўйлаймизки, мақолада ушбу мақсадни кўзлаб илгари сурилган таклиф ва тавсиялар биринчидан, Жиноят ва Жиноят-процессуал кодекснинг «жиноятларнинг олдини олиш» вазифаси моҳиятини очиб беришга; иккинчидан, «жиноятларнинг олдини олиш» вазифаси мазмунидан келиб чиқиб, жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликни такомиллаштиришга; учинчидан, жиноятларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш билан боғлиқ қонунчилик ва тергов амалиёти муаммоларини аниқлаш ва бартараф этишга; тўртинчидан, жиноятларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш муаммоларини нафақат ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, балки жиноят процесси ва дастлабки тергов фанларининг предмети сифатида тадқиқ этилишини таъминлашга; бешинчидан, келгусида Жиноят ва Жиноят-процессуал кодекснинг «жиноятларнинг олдини олиш» вазифаси ижроси самарадорлигини оширишга йўналтирилган илмий тадқиқот ишлари йўналишларини белгилаб

олишга ва илмий мунозараларга киришига хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Бегалиев Е.Н. Криминалистика профилактическая работа следователя в процессе предварительного расследования изготовления или сбыта поддельных денежных знаков / Предупреждение преступности (криминологический журнал). Казахстан. 2004. № 1(7) – С. 67.
2. Веренчиков И. Р. Профилактическая деятельность следователя. Автореферат канд. дисс, Минск, 1990.
3. Жиноят процесси (Умумий қисм): Маърузалар курси / Э.Х.Нарбутаев. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2013. – 95 (109) б.
4. Зуйков Г. Г. Деятельность следователей по предупреждению преступление // Криминалистика, том 2, – М., 1970, – С. 213-214.
5. Кабыкенова А.Б. Возможность получения сведений о личности преступника путем изучения криминалистической характеристики преступления / Предупреждение преступности (криминологический журнал). Казахстан. 2004. № 1(7) – С. 70–71.
6. Очилов Т.Р. Йўл-транспорт ҳодисаларига оид ишлар бўйича исботлаш муаммолари: юрид. фан. ном. ... дис. автореф. — Т., 2003. — Б. 19 (23).
7. Сафаргалиева О. Н. Осмотр места происшествия и установление личности преступника по материальным следам преступления: дисс. канд., юрид. наук.: изд. ТГУ. Томск. 1990.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. III. Н-Тартибли / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» нашриёти, 2006. –688 б.
9. Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирлиги Академияси ва Тошкент шаҳар ички ишлар Бош Бошқармаси бошлиқларининг 2017 йил 14 февралдаги «Тошкент шаҳридаги жиноятчиликнинг аҳволи, жиноятларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни ўрганиб таҳлил қилиш ва уларни бартараф этиш юзасидан асослантирилган илмий хулосалар тайёрлашга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги 9 ва 27/1-56-Ф-сонли Қўшма фармойиши билан шакллантирилган ишчи гуруҳларнинг ўрганиш натижалари бўйича маълумотномаси
10. Ўзбекистон Республикасининг жиноят процесси: ИИВ Олий таълим муассасалари учун дарслик / Б.А. Миренский, А.Х. Раҳмонқулов, Д.Камалходжаев ва бошқ.: Ш.Т. Икрамовнинг умумий таҳрири остида. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012. – 261 (635) б.
11. Хоменко А. Н. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления и ее роль в расследовании преступлений (по материалам об убийствах): дисс. канд., юрид. наук.: ВЮИ. 1996.